

4. Номис М. Т. Українські приказки, прислів'я і таке інше / М. Т. Номис. – Київ: «Либідь», 1993. – 769 с.
5. Пісенний вінок: Українські народні пісні з нотами / Упорядник А. Я. Михалко. – 3-тє видання, доповнене. – К. : Криниця, 2009. – 688 с.

Віра Толмачова

ХРОНОТОП ДОРОГИ В РОМАНІ ВОЛОДИМИРА ДРОЗДА «ЛИСТЯ ЗЕМЛІ»

Для сучасного літературознавства особливо актуальними залишаються дослідження, присвячені часо-просторовій організації тексту. Як одна з основних категорій, хронотоп окремих текстів завжди залишатиметься у полі зору літературознавців. Актуальним видається дослідження часо-просторової організації роману Володимира Дрозда «Листя землі».

Роман-епопея був виданий у двох томах, перший з яких був написаний протягом п'яти років з 1985 по 1990 рр., отримавши премію Т. Г. Шевченка (1992). Другий том роману був завершений на початку 2000-х рр. Вже тривалий час роман-епопея знаходиться у полі зору дослідників (С. Андрусів, О. Брайко, Н. Дашко, М. Жулинський, Н. Махнюк, Ю. Мушкетник, М. Павлишин, Л. Тарнашинська, Л. Яшина та ін). Критики досліджують різноманітні аспекти творчого доробку Володимира Дрозда, звертаючи увагу на оригінальність його письменницького хисту. На жаль, хронотоп роману «Листя землі» не ставав предметом прискіпливого аналізу літературознавців.

Одним з основних сюжето- та смислоутворюючих хронотопів М. Бахтін виділяє хронотоп *дороги (шляху)*. Оскільки саме на дорозі відбувається зустріч просторових та часових переплетінь людських доль та життів, тут час ніби вливається в простір і тече по ньому, утворюючи шляхи. Саме тому використовується широка метафоризація поняття шляху (наприклад, життєвий шлях, вступити на новий шлях, історичний шлях і т. п.) [1, 392]. Метафоризація дороги різнопланова, але не можна не помітити, що основним змістом її є перебіг часу.

Зважаючи на багатоплановість сюжетних ліній, часовий проміжок (кін. ХІХ – поч. ХХІ ст.), про який йдеться, та «густозаселеність» роману-епопеї В. Дрозда, розгляд його хронотопу є виправданим і актуальним.

Метою запропонованої розвідки є проаналізувати особливості хронотопу дороги у романі Володимира Дрозда «Листя землі».

Шлях у художньому творі завжди має певну структуру, яка обов'язково включає в себе початкову та кінцеву точки відліку. Роман Володимира Дрозда «Листя землі» розпочинається з мотиву шляху. На дорозі читач знайомиться з Кузьмою Лемехою, горщечником з Пакуля, та його дочкою Уляною. Тут же наявний опис шляху героїв: «З Мохнатина поїхали на Хмільницю, з Хмільниці через річки Жеведису та Синявку на Коршаки, з Коршаків – через синявські ліси – на Грибову Рудню, а там повернули в порічні села, аби вздовж Невклі Сіверським *шляхом* дістатися *додому*, бо вже мішки з житом, квасолею та просом лежали в соломі, наче кабани [2, 38]». Перед нами розгортається

панорама Краю, де відбуваються основні події сюжету роману. Під час дороги у підсвідомості героїні відбуваються процеси, які допомагають краще зрозуміти її внутрішній світ: «У голові Уляни паморочило од їхнього кружеляння по білому світу, такому великому і чужому. Наірашено тулилася вона до батькового плеча: залиши її батько десь туточки – нізачо дорогу додому не знайде, так далеко заїхали [2, 38]». Очевидно, шлях для героїні є скоріше винятком, ніж звичайним ритмом життя. Уляну лякає простір, який не є її домом, він виявляється «чужим». Дім є кінцевою точкою, зупинкою героїв.

Дорогою додому Уляна з батьком зустрічають Нестора: «Нестор з'явився біля воза горщечника раптово, ніби із неба упав разом з блискавицею [39]». Від цієї точки відліку можна провести лінію до іншої зустрічі Нестора та Уляни на польовій дорозі у трагічний день звалтування солдатом дівчини: «*Стежка*, що вела через Страхолісся на Чортове болото, тут вигиналася, і Уляна помітила Нестора, уже коли виходила з-за куща ліщини. Він ковзнув з осокора і пішов їй навстріч – очі Нестора були страшні [2, 64]». Як бачимо, у творі також використовується лексема «стежка» на позначення шляху, дороги. Загалом, шлях найчастіше слугує місцем зустрічі.

У тексті роману зустрічається вживання хронотопу шляху в метафоричному значенні. Наприклад, вдало використано цей прийом під час розмови Нестора з Мартином: «І сказав Мартин, підступаючи ближче до Нестора: «Битиму тебе, докуль і душа твоя не вернеться до пекла, де вже вона побувала, та не прийняли...» І знову запитав Нестор: «Нащо ж ти мене битимеш, коли я *дорогу табє не переступаю*: хочеш сватать Уляну – сватай...» – «Послей того, як ти *по ній потоптався?!*» – «Дак по тілу ж потоптався, не по душі. Послі її проходки навкруг церкви душа Улянина чиста, як твоя пика сьогодні... [2, 70]». У цьому випадку використано порівняння «переступити дорогу», тобто завадити зробити щось заплановане. Також звалтоване тіло дівчини метафорично порівнюється з дорогою, яку потоптали.

Також використовується метафоричне порівняння дороги з життєвим шляхом. Так, Дарина Журавська у розмові з Марійкою зауважила: «Не подумай, що я приїхала, аби застерегти тебе чи відмовити від *обраного шляху*, боронь Боже. В очах твоїх нині та ж щаслива, рожева пелена, крізь яку і я дивилася на світ у твої літа [2, 106]». Дорога тут постає життєвим вибором, напрямом руху Марії у майбутнє.

Під час розмови Христі і Уляни, життєвий шлях подано у формі стежки, яка перетинає темний ліс, так само як і вибрані дороги, по яким іде кожна окрема людина, перетинають світ: «І довго ще ви брестимете укупі по жисті сій, як по лісу дрімучому. Але як бредє людина по лісу дрімучому, надіється вона: ось за тою грядою темною – край лісу, сонечко світить і *стежка* до хати рідної через луг квітучий в'ється. А в пущі житейській кожен просвіт – лише полявина, а не край лісу темного, лише продох. І *брести* людяці від надії до надії, докуль не ляже вона у землю, як дерево, на корню струхлявіле» [2, 425]. Окрім цього, тут висвітлюється думка про те, що лише надія дозволяє людині рухатися вперед у життєвому просторі.

Дорога часто слугує місцем освітлення дивних або трагічних подій. Так, після весілля Нестора та Уляни по дорозі до місця проживання молодих відбувається зустріч з вовком (за чутками – перевертнем Мартином): «Але за село виїхали, на вигін – *чорна вовча тїнь переметнулася через дорогу* перед самими кіньми. Схарапудились коні Мохнача, кинулись убік, у замет, трохи саней із молодими та скринєю не перекинули. Нестор зійшов із саней, узяв коней за вузду і вів до самого двору свого. А вовк гув на Круковій горі, в шелюзі, поки молода і в хату не зайшла [2, 72]». У цьому випадку театр дії відбувається на дорозі,

віддаленій від місця проживання Уляни та Нестора. Вона постає містичним місцем, адже герої твору вірили, що в селі проживає вовкулака-перевертень, який вночі гуляє у селі та лісі. Дорога вступає в опозицію з домом, де панує спокій, затишок, укладений ритм життя.

Хронотоп дороги є складовою пророчень та передбачень. Наприклад, коли Дарину відвозили у візку до міста, вона попросила Нестора сказати їй про її майбутню долю: «Дак глянув Нестор, Семирозумом прозваний, на долоню її і мовить: «Казенний дім вас жде і **казенні дороги далекі**, але прийде врем'я, і ступите на батьків **поріг**, і вже не двома ногами, а чотирма [2, 116]». Казенні дороги у цьому випадку переосмислюються не лише як шлях до неволі, а й як випробування, які чекають на молоду героїню. Варто зазначити, що тут на передній план виходить також інший вид хронотопу – хронотоп порогу. У цьому випадку поріг символізує батьківську хату, повернення додому.

Іноді дорога служить для героїв останнім місцем зустрічі, останнім пунктом розвитку взаємовідносин. Так, Марія та її коханий Іван розлучаються по дорозі до Сибіру: «А як везли нас із суду в тюремній кареті, засумував Іван і дивився на мене темними од горя очима. І вже я утішала Івана: «Ще попереду у нас **спільна дорога в Сибір**, на каторгу... [2, 120]».

Для Уляни та Мартина зустріч на дорозі виявляється місцем вирішення стосунків: «За темною смугою волоки **вздвж дороги**, десь у болотах дурним голосом скрикнув птах. Уляна здригнулася. «Не пужайся, се дікий вол, – Мартин поклав руку на її плече, рука була важка, як камінь... Уляна напнула віжки. – Злазь із мажі, село скоро, балачок зайвих мені не треба... [2, 146]». Саме під час поїздки головна героїня вирішує остаточно розірвати будь-яке спілкування з колишнім коханим.

Дорогу також можна інтерпретувати не лише як відрізок шляху від одного пункту до іншого, а й як місце перипетій у долі не лише окремої особистості, а й всього народу. Наприклад, коли Марію Журавську засуджують, вона виголошує промову дякам у душі антирелігійного революціонізму: «І будуть церкви ваші в огні, і юрми людські танцюватимуть на іконах, і дертимуть ризи ваші золочені на онучі, і поведуть вас, товстопузих, покроплених **сльзьми і кров'ю дорогах**, якими ви нас сьогодні на каторгу ведете [2, 126]». Мова йде про революційні події початку ХХ ст. За істориком Валентиною Світличною, революційний настрій у ті часи охопив усі кола суспільства: активізувався робітничий рух, перейшовши від економічної до політичної боротьби; посилився селянський рух, для придушення якого досить часто використовували війська; зросла активність студентської і учнівської молоді, яка протестувала проти обмежень її прав, виступала за соціальну справедливість; посилився опозиційний рух ліберальної буржуазії, поміщиків, інтелігенції за проведення реформ [4, 166-167].

У цьому уривку бачимо гіперболізацію – «**дороги, покроплені слізьми і кров'ю**», що розкриває жорстокий характер тогочасної боротьби. Також письменник вкладає в уста героїні своє бачення історичної долі українства періоду революційних повстань, що постає важливим аспектом пізнання авторської позиції щодо історичного минулого України.

У романі окреме місце відведене розповіді про Горіхову землю (себто землю омріяну), де людям би жилось на Землі так, як у Раю. Ідеєю пошуку Горіхової землі захопився Гаврило Латка. Для цього персонаж покидає рідний дім і розшукує цю землю далеко від дому. Хронотоп дороги у цьому випадку розглядаємо як спосіб пошуку, маршрут у напрямку до певної мети. Починається шлях Гаврила Латки так: «Уже заясніло на сході, над Вишневою горою. Гаврило перехрестився і гомонить: «Се нам Нестор Семирозум **дорогу** вказує». І – по конях. А матка Гаврилова, Параска і дєтки у плач» [2, 218]. У цій ситуації

розглядається картина від'їзду годувальника та голови сім'ї. Дорога сприймається як те, що розлучає персонажа з його родиною, тобто постає *розлучницею*, уособлює велику відстань.

Гаврило Латка свято вірив у необхідність віднайти Горіхову землю. Оповідь, що ведеться від самого персонажа, доводить це: «*Дорога* ся в землю Горіхову мені праведним Нестором Семирозумом указана. Ще ходив йон по землі, як ми, живі, з вами ходимо, і покликав йон мене до себе на хутір, і сподобився я бачити в його руках бомагу, що на ній мальовано Горіхову землю і *шлях* до неї, і був той *шлях звивистий*, як лінії долі на долоні людяки, але увібрав я намальоване в очі свої навіки» [2, 219]. Дорога в цьому випадку подається не у вигляді прямого та рівного шляху, а у вигляді звивистої лінії. Можна припустити, що таким чином наголошується на складності, недосяжності проходження такого шляху.

Також дорога стає пробудженням до дій, коли персонаж опиняється в ситуації вибору: «А ви, людяки пакульські, і сіл колишніх, і усяго Краю, не сумлівайтесь, бо я не зупинюся *на половині дороги* і не поверну назад, яку б плату за країну блаженних не довелося платити. І рано чи пізно, а житимемо ми з вами в Горіховій землі, як Адам та Єва в раю» [2, 233]. Вислів «на половині дороги» символізує не лише середину шляху, але й наполовину зроблену справу, те, що вже зроблене частково, але не до кінця. Тому мовлене персонажем можна інтерпретувати у значенні довершеності справи (тобто половина зробленого до досягнення мети).

Інший аспект розуміння дороги подає героїня роману Марія, коли розмірковує про своє кохання, дороги постають уособленням людських доль: «Ти, Господи, всемогутній і всезнаючий, ти нарадь мені, як далі бути, як далі мені жить. Люблю я його, Звана, і страждаю без нього. Якщо не написано в книзі твоїй разом нам бути, нащо перехрестив *стежки* наші, Боже?» [2, 102]. Крилатий вислів «перехресні стежки» означає суперечливість життєвих обставин, заплутаність ситуацій, а також зустріч двох людей (долі яких у певний момент їх життя «пересікаються»). У риторичному питанні героїні висловлюється розпач з причини неможливості зустрічі з коханою людиною, зважаючи на те, що вони зустрілись один одному на життєвому шляху.

У тексті роману часто використовується фразеологізм «бачити стежку» у значенні мати здатність бачити. Наприклад, коли Громницький прийшов до Уляни за допомогою, вона відповіла йому: «Відкрию тобі очі, *щоб стежку бачив*, з милості до деток твоїх малих, але серця твого не відкрию, бо нема в тебе серця, мертве яно давно» [2, 243].

Дорогу у творі можна потрактовувати як вибір героїв, як певну точку відліку у прийнятому рішенні. Герой роману учитель Гриневич, розмірковуючи про революцію і скинення царя з влади, про панування робітничого класу і майбутню долю людей, у своєму щоденнику пише: «А коли не стає як жити, дошукується людина долі кращої, і в кожній людині у тих пошуках *стежка осібна*, се в природі людській. Через те й пишу: не значу ні правого, ні винуватого, усі ми тепер, коли стільки пережили і стільки бачили, розумаки великі» [2, 275]. Очевидно, мається на увазі вибір людини у складних життєвих перипетіях та певних історичних обставинах. І стежка (тобто вибір) у кожній окремої особистості свій.

Прикладом стежки як життєвого вибору також постає репліка героїні Богдани, дочки Дарини Листопад, яка у часи передреволюційні та революційні часи стала активною учасницею повстань: «Я – з тих, які згоряють у вогні, бо не бояться обпалити крила. І усі ми у тебе такі, хоч у кожного – власні переконання, *власна стежка в цій заметілі*» [2, 547]. Під заметіллю у цьому уривку маються на увазі трагічні події 1917 року. Через таке метафоричне

порівняння висловлюється важкість життєвого вибору для кожного, адже під час таких складних історичних подій складно орієнтуватися у бурхливому світі, так само як і знайти стежку під час хуртовини.

У романі порушується тема братовбивства або вбивства українців один одним. Розкривається це у молитві отця Олександра, який говорив: «Бо усі вони, молодняк, тепер – за вільну Україну, але *різними стежками* до неї ідуть. А коли перехрестяться стежки їхні, убивають одне одного хужей ворогів лютих» [2, 619]. Дорога у цьому випадку знову виступає вибором певної сторони конфлікту.

Також стежка стає місцем зустрічі героїв з власними спогадами та переживаннями. Наприклад, Кузьма Семирозум, повернувшись додому після довгої воєнної служби, згадує минуле: «Ступив Кузьма на стежку, що вела через леваду до криниці, батьком викопаної. Ступив він на *стежку, як на рану* болючу, бо в пам'яті його по цій стежці сестра Оксана з коромислом на плечах і повними відрами чистої як сльоза води ішла» [2, 327]. Дорога, яка часто пов'язувала його навколишнім світом, стає місцем скорботи. Для вивершення картини суму використовується метафоричне порівняння «ступити на стежку – ступити на болючу рану».

Отже, хронотоп дороги у романі В. Дрозда «Листя землі» має важливе смислоутворююче значення. Для творення простору дороги письменник послуговується поняттями *дорога, шлях, стежка*. Переважно хронотоп дороги постає місцем зустрічі головних героїв, місцем роздумів та спогадів персонажів, місцем прощання. У метафоричному переосмисленні шлях уособлює життя окремої людини на землі та вибір кожного у складних життєвих ситуаціях.

Список використаної літератури

1. Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет / М. М. Бахтин. – М. : Художественная литература, 1975. – 502 с.
2. Дрозд В. Г. Листя землі : У двох кн. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2012. – Книга I. – 703 с.
3. Дрозд В. Г. Листя землі : У двох кн. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2012. – Книга II. – 703 с.
4. Світлична В. В. Історія України [Текст] : навч. посібник / В. В. Світлична. – 6-е вид., випр. і доп. – Київ: Каравела, 2012. – 384 с.

Чжо Тэн

О ЖАНРОВЫХ ОСОБЕННОСТЯХ «ГОВОРА» В. И. ДАЛЯ

1840-1850-е годы в русской литературе – это время преимущественного интереса к общественным типам. При этом писателей интересовали не только сословные характеристики, но и профессиональные, этнографические особенности в поведении, образе жизни различных людей. Зарождение в русской литературе этнографического направления традиционно связывается с деятельностью В. И. Даля. Определяя суть этого направления, А. Л. Фокеев пишет, что она заключалась «не только в овладении писателем особой эстетической системой: художественными принципами, художественным методом, жанрами, сюжетосложением, стилем, разработкой тем и героев, но и в ее влиянии на последующую